

РОЗДІЛ VII. СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

УДК 371.035:477

Майя Бабкіна

Національний університет «Львівська політехніка»

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ

У статті розглянуто пріоритетні наукові підходи до організації процесу громадянського виховання молоді. Зазначено, що дотримання цих підходів забезпечить виховання громадянина-патріота, якому притаманні моральна та правова культура, громадянська зрілість і самосвідомість, який поважає історико-культурну спадщину свого народу, залучається до активної громадянської діяльності й соціальної взаємодії, утверджуючи свою потребу в реалізації особистісних цінностей і власних світоглядних позицій.

Ключові слова: громадянське виховання, науковий підхід, громадянська зрілість, громадянська компетентність, громадянська активність, соціальне середовище, соціальна взаємодія, історико-культурна спадщина.

Постановка проблеми. Політичні, економічні, соціальні зміни, які відбуваються на сучасному етапі в Україні, вимагають формування нового типу громадянина – компетентного, з високим рівнем розвитку моральних якостей, здатного набувати необхідні навички громадянської активності й соціальної взаємодії, брати участь у вирішенні суспільно значимих проблем своєї громади та країни. Саме тому набуває актуальності необхідність у розробці ефективних форм і методів реалізації системи громадянського виховання особистості.

Аналіз актуальних досліджень. Актуальні проблеми громадянського виховання молоді, інноваційні виховні технології формування суспільно-активної особистості, філософсько-культурологічні та психолого-педагогічні аспекти формування громадянина висвітлені в дослідженнях Р. Арцишевського, Т. Бакки, І. Бега, М. Боришевського, П. Вербицької, В. Горбатенка, Н. Дерев'янка, В. Іванчук, П. Кендзьора, Л. Корінної, Л. Крицької, С. Позняк, О. Пометун, С. Рябова, О. Сухомлинської, І. Тараненко, Т. Титаренко, К. Чорної, М. Шимановського та ін. Успішна організація процесу громадянського виховання молоді вимагає дотримання наукових підходів.

Мета статті – розкрити пріоритетні наукові підходи до організації процесу громадянського виховання молоді в сучасних умовах трансформації громадянського суспільства в Україні.

Виклад основного матеріалу. Реалізація мети й завдань громадянського виховання молоді вимагає дотримання наукових підходів до організації цього процесу. Науковці виділяють різні підходи до виховання, що дають змогу глибше зрозуміти виховний процес, його

шляхи та методи реалізації: аксіологічний, гуманістичний, індивідуальний, індивідуально-творчий, історичний, комплексний, контекстний, особистісний, особистісно-діяльнісний, парадигмальний, синергетичний, соціокультурний, соціально-психологічний, суб'єктивний, суб'єктно-діяльнісний, феноменологічний, функціональний тощо. У Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності розглядаються конкретно-історичний, діяльнісний, особистісно-зорієнтований, системний наукові підходи [6].

З метою ефективної організації процесу громадянського виховання молоді нами визначено й охарактеризовано кілька наукових підходів: конкретно-історичний, культурологічний, діяльнісний, особистісно-орієнтований, середовищний, компетентнісний, системний. Наукові підходи до процесу виховання особистості-громадянина передбачають, як зазначено в Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності, що дія загальних закономірностей розвитку громадянськості опосередковується впливом конкретно-історичних умов життєдіяльності суспільства загалом і кожного його членів зокрема [6].

Проблеми розвитку громадянської освіти й виховання в педагогічній теорії та практиці зумовлюють необхідність застосування конкретно-історичного підходу (С. Александрова, П. Вербицька, В. Горбатенко, О. Кузьменко, І. Кучинська, В. Постовий, С. Рябов, О. Сухомлинська, І. Тараненко, К. Чорна, М. Шимановський та ін.). Конкретно-історичний підхід до громадянського становлення особистості допомагає усвідомити актуальні завдання громадянського виховання молоді, зрозуміти необхідність державотворчих процесів у поєднанні з розбудовою громадянського суспільства. Цей підхід спрямований на формування в молодого покоління патріотичних почуттів у поєднанні з відчуттям приналежності до світової спільноти. На думку В. Горбатенка, упроваджуючи громадянську освіту, необхідно вберегти дітей від розриву історичних часів, бездумного протиставлення сучасності минулому або ефемерному майбутньому. Поряд із мобілізацією пізнавального потенціалу попередньої епохи, потрібне досягнення плюралізму й рівноправності пізнавальних парадигм стилів мислення [5]. Таким чином, здатність до осмислення результатів людської діяльності в історичному минулому, знання основних проблем і напрямів розвитку сьогодення та майбутнього й усвідомлення особистої ролі в творенні змін сприяють формуванню громадянської зрілості молоді особистості.

Головною закономірністю гуманістичного виховного процесу є розвиток особистості в соціальному середовищі, що відбувається через засвоєння культурних цінностей, які є осередком духовного життя суспільства, зміцнюють громадянську єдність і цілісність соціуму. Розвиток особистості в гармонії із загальнолюдською й національною культурою

залежить від рівня засвоєння базової культури. Цією закономірністю обумовлений культурологічний підхід до виховання як результат накопичення досвіду соціальної, духовної, моральної, художньо-естетичної, політично-правової, професійної, громадянської культури (В. Іванчук, І. Єрмаков, О. Жорнова, О. Красовська, Н. Лавриченко, І. Лощенова, В. Москаленко, О. Олійник, В. Оржехівський, П. Щербань та ін.).

Предметне поле культурологічного підходу охоплює питання про сутність соціалізації як феномена культури. З культурологічної точки зору, як зазначає Н. Лавриченко, процес соціалізації забезпечує підтримання й дію суспільних норм, цінностей і значень завдяки їх утіленню в структуру поведінки та діяльності індивідів через їх залучення до соціальних ролей, засвоєння позитивних мотивацій і прийнятних у суспільстві значень [7].

Соціалізація особистості є процесом засвоєння нею соціального досвіду. І саме культура дає можливість людині скористатися найкращими взірцями соціального досвіду минулого. Через розпредмечення форм культури, акумульованих у соціальному досвіді, відбувається розпредмечення суб'єктивності індивіда, зміни в його особистісних якостях. Культура в цьому випадку, на думку В. Москаленко, виступає як система формотворень людини [8].

Культурологічний підхід до освіти, як зазначає І. Бех, – цілеспрямований, побудований на наукових засадах процес залучення особистості до культури, у ході якого здійснюється передавання багатовікового людського досвіду від покоління до покоління і його розвиток відповідно до сучасних реалій [3].

Отже, цінності культури, що формуються в умовах нашої української дійсності, мають стати нормою повсякденної діяльності й орієнтації її громадян, елементом самоцінності кожної індивідуальності, складовою гуманістичної творчості її народу, що є результатом тривалого розвитку України. У цьому контексті громадянське виховання молоді є орієнтацією на інтеріоризацію цінностей самою особистістю, створення культурного середовища для творчого саморозвитку, самовизначення й самореалізації молоді особистості в громадянському суспільстві.

У соціально-психологічній і педагогічній літературі акцентується увага на такому механізмі становлення соціального досвіду особистості, як діяльність, що є, як зазначає В. Москаленко, і способом, і умовою, і формою виявлення культурно-історичного соціального досвіду [8]. Діяльність – це механізм, який дозволяє перетворити сукупність зовнішніх впливів у новоутворення особистості як продуктів розвитку. Діяльність, на думку Г. Пустовіта, складається з окремих, переважно пов'язаних між собою дій, які спрямовуються усвідомленими цілями на досягнення певних результатів [12].

Відтак, розуміючи суспільні завдання і шляхи їх вирішення, молодь має активно залучатися до цих процесів, що визначається в громадянському

вихованні діяльнісним підходом (А. Гусева, Л. Левченко, В. Москаленко, О. Мухіна, Ю. Пачковський, Г. Пустовіт, Н. Яременко та ін.). Діяльнісний підхід передбачає формування громадянських якостей особистості шляхом активного залучення до реальних дій, за цих умов вкладаючи свої почуття, енергію, знання, навички, що дає змогу перевірити на практиці громадянські цінності. Окрім того, цей підхід передбачає засвоєння різних правил, норм, звичаїв, що сформувались у процесі суспільного розвитку й потребі їх засвоєння у процесі долучення особистості до культури суспільства. Недостатня увага в попередньому суспільно-політичному розвитку нашої країни до громадянського фактора, як зазначає В. Горбатенко, спричинила відсутність динамізму людського потенціалу [5].

Отже, можна стверджувати, що за нинішніх умов в Україні постає необхідність формування в молодого покоління не лише усвідомлення демократичних змін, що відбуваються в суспільстві, а й їх активного залучення до цих змін. Особистість, розуміючи суспільні завдання, бачить шляхи їх вирішення, усвідомлює свою роль у цьому процесі, бере в ньому активну участь, реалізовує свої громадянські права, утворює свою свідому громадянську позицію.

Запровадження діялісного підходу в навчально-виховний процес передбачає дослідження різних аспектів життєдіяльності суспільства, участь молоді у громадянській діяльності, її взаємодію із соціальними інституціями. Активна участь у громадянській діяльності, що базується на взаємодії в соціальному середовищі, формує гуманістичну спрямованість особистості. Саме тому діялісний підхід передбачає не тільки активне залучення до діяльності, а й самовизначення молоді особистості, яке детерміноване її внутрішніми особливостями й ціннісними орієнтаціями. У цьому контексті особливого значення набуває особистісно орієнтований підхід.

Особистісно орієнтований підхід до громадянського виховання визначає, що в центрі освітньо-виховного процесу стоять інтереси, потреби, можливості, права та суверенітет молоді особистості (І. Бех, І. Єрмаков, Н. Гоцкало, О. Голобородько, М. Красовицький, С. Подмазін, О. Савченко, К. Чорна, І. Якиманська та ін.). Як зазначає І. Бех, метою особистісно орієнтованого виховання є формування людини як неповторної особистості, творця самої себе і своїх обставин. Лише особистісно орієнтованому вихованню під силу досягнення особистісно розвивальної мети, бо воно спрямоване на усвідомлення вихованцем себе як особистості, на його вільне відповідальне самовираження [2]. Цей підхід спрямований на виховання молоді особистості, якій притаманне почуття гідності, справедливості, добротності, відповідальності, яка спроможна свідомо обрати свій життєвий шлях, самостійно приймати рішення й самореалізовуватись у суспільстві. За такого підходу кожна особистість сприймається як самостійна цінність. Особистісно орієнтований підхід

здійснюється за умови персоналізації виховної взаємодії, рівноправного співробітництва, партнерства.

Таким чином, особистісно орієнтований підхід у вихованні молодого громадянина забезпечує йому право на свободу вибору громадянської позиції, сприяє визначенню своєї ролі й місця в суспільстві, реалізовує потреби його внутрішніх мотивацій, усвідомлюючи свою значущість і необхідність у державотворчих та життєво-особистісних процесах.

На основі психолого-педагогічних джерел можемо стверджувати, що безпосереднім фактором, який впливає на розвиток молодого особистості, є середовище (природне, соціальне, освітньо-виховне). Саме тому науковці вважають, що доцільно застосовувати середовищний підхід, який є особливим способом пізнання, розвитку й виховання молодого покоління (А. Баль, С. Кириленко, Ю. Мануйлов, В. Мелешко, В. Оржеховська, К. Приходченко та ін.).

Важливу роль у формуванні особистості має природне й соціальне середовище, а також процес навчання і виховання. Зокрема, природне середовище, тобто кліматичні та географічні умови, впливає як на фізіологічний розвиток молодого людини, так і на формування її особистості через спосіб життя, трудову діяльність, звичаї, традиції тощо, що має безпосередній зв'язок із соціальним середовищем. Тоді як соціальне середовище, що включає в себе сімейне оточення, різні спільноти (родичі, друзі, товариші, наставники, сусіди й інші групи людей), засоби масової інформації, державні та громадські організації тощо, має найбільше значення для онтогенезу молодого особистості, впливає на її соціалізацію та громадянське становлення.

Аналіз психолого-педагогічних джерел дає підстави стверджувати, що в процесі соціалізації виявляється потяг особистості до самоутвердження в соціальному середовищі. Як стверджує А. Баль, середовищний підхід забезпечує створення простору, у якому, завдяки цілеспрямованій виховній діяльності, уможлиблюється розвиток соціальності індивіда задля його ефективного соціального становлення й перетворення на суб'єкт соціального розвитку самого себе і соціуму [1].

Саме тому необхідно орієнтувати молоде покоління на соціальне утвердження у процесі навчально-виховної діяльності, де воно здобуває певні знання та норми суспільної поведінки. Через систему навчальних дисциплін і позакласну діяльність активно формується світогляд, переконання, позиція молодого особистості.

Як свідчить аналіз психолого-педагогічної практики, формування позитивних якостей особистості та подолання наслідків впливу негативних чинників здійснюється в освітньо-виховному середовищі. Освітньо-виховне середовище К. Приходченко розглядає як інноваційно-комунікативну технологічну систему освіти України, орієнтовану на те, щоб кожен, хто

навчається, мав сприятливі комфортні умови для розвитку й саморозвитку. Технологія створення освітньо-виховного середовища сприяє домінуванню інтелектуальної творчої праці особистості як основного багатства та надбання суспільства [10; 11]. Навчально-виховний процес відбувається через розвиток свідомості особистості, емоційно-почуттєву сферу, навички, уміння, вчинки, діяльність, спілкування.

Саме тому особливого значення для виховання молодих громадян набуває середовищний підхід, який застосовує різні варіанти взаємодії молоді з численними соціальними інституціями й агентами, орієнтує молоду особистість на соціальне утвердження у процесі навчально-виховної діяльності, де вона набуває певних знань і норм суспільної поведінки. Сутність цього підходу полягає в тому, щоб виховувати молодь у середовищі, яке їх об'єднує як спільність і через організацію сприйняття середовища, що вдосконалюється самою особистістю за допомогою агентів соціального впливу та взаємодії. Цей підхід спрямований на громадянське становлення молоді, на її активну соціальну взаємодію у вирішенні суспільно значимих проблем своєї громади, інтеграцію освітнього середовища, сім'ї й громадськості.

Для того, щоб молода особистість могла успішно засвоїти соціальні ролі і виконувати різні види діяльності в суспільному житті, вона повинна оволодіти певними якостями, знаннями, уміннями, навичками, набути соціальний досвід, вміти інтегруватись у динамічне суспільство, активно діяти і співпрацювати в соціальному середовищі, бути здатною ефективно вирішувати різні проблеми своєї громади. З метою виховання такої особистості в освіті застосовують компетентнісний підхід (Т. Бакка, П. Вербицька, І. Гушлевська, Р. Євтушенко, І. Єрмаков, П. Кендзьор, О. Кузьменко, С. Позняк, О. Пометун, О. Овчарук та ін.).

Під поняттям «компетентнісний підхід в освіті» розуміють, як зазначає О. Пометун, спрямованість освітнього процесу на формування й розвиток основних базових і предметних компетентностей особистості. Результатом такого процесу повинно бути формування загальної компетентності людини, що є сукупністю ключових компетентностей, інтегрованою якістю особистості [9].

Компетентнісний підхід спрямований на формування ключових соціальних компетентностей особистості в інтелектуальній, суспільно-політичній, економічній, духовній, професійній та інших сферах. Він передбачає поєднання теоретичних та практичних знань про найголовніші сфери соціального життя, а також умінь і навичок для успішного здійснення особистістю різних видів діяльності. Компетентність розглядають як інтегровану якість особистості, що поєднує знання, уміння, навички, досвід, які зумовлюють готовність і здатність до вирішення проблем у різних сферах суспільного життя. Компетентна особистість, на

думку П. Вербицької, володіє не лише знаннями, професійними навичками, моральними якостями, але й уміє діяти адекватно у відповідних ситуаціях, застосовуючи ці знання на практиці і брати на себе відповідальність за результати своєї діяльності [4].

Однією з ключових компетентностей особистості є громадянська компетентність як сукупність громадянських знань і вмінь у різних сферах суспільного життя, громадянських цінностей, ставлень, установок (загальнолюдських, демократичних, національних). Громадянську компетентність О. Пометун визначає як інтегровану характеристику особистості, здатність, спроможність людини активно, відповідально й ефективно реалізовувати громадянські права й обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства [9]. Таким чином, компетентнісний підхід до громадянського виховання молоді передбачає, що найважливішим його результатом є громадянська зрілість особистості як сукупність компетентностей, що дозволяють ефективно застосовувати здобуті громадянські знання, уміння, навички, досвід й бути здатною активно взаємодіяти в соціальному середовищі.

На сучасному етапі громадянське виховання молоді в Україні формується всією системою освіти. Виховання особистості розглядається як стійка багаторівнева система, що здатна розвиватися та вдосконалюватися, яка складається із взаємопов'язаних між собою компонентів: цільового, змістового, діяльнісного, результативного. Тому важливого значення у виховному процесі набуває системний підхід (О. Вишневський, Н. Дерев'янка, Л. Макарова та ін.). За системного підходу системоутворювальним фактором є ідеальний образ особистості, яка досягла вершини свого розвитку, особистісний еталон індивідуальних, соціальних, громадянських, професійних досягнень. Структурними компонентами в системному підході є не лише суб'єкт діяльності, а й система знань, навичок, умінь, мотивів тощо.

Системний підхід є важливою умовою громадянського виховання, який передбачає розгляд цілісного багаторівневого, ієрархічного, взаємозалежного, детермінованого відкритого процесу в його постійному розвитку й саморозвитку [6]. Він включає нероздільність процесу навчання й виховання, що полягає в їх органічному поєднанні, підпорядкованості змісту, формуванні цілісної всебічно розвинутої особистості, становленні її як активного громадянина.

Висновки. З метою ефективно організації процесу громадянського виховання молоді нами були визначені й теоретично обґрунтовані концептуальні наукові підходи: конкретно-історичний, культурологічний, діяльнісний, особистісно орієнтований, середовищний, компетентнісний і системний. Вищезазначені підходи спрямовані на вирішення актуальних завдань громадянського виховання через використання історичної та

культурної спадщини; на необхідність формування громадянських якостей, цінностей, громадянської компетентності молоді шляхом її залучення до активної діяльності в соціальному середовищі; на усвідомлення того, що в центрі освітньо-виховного процесу стоять інтереси, потреби, можливості, права, суверенітет особистості; на розгляд цілісного багаторівневого, взаємозалежного процесу в його постійному розвитку. На наш погляд, дотримання цих підходів забезпечить виховання громадянина-патріота, якому притаманні моральна і правова культура, громадянська зрілість та самосвідомість, який поважає історико-культурну спадщину свого народу, залучається до активної громадянської діяльності й соціальної взаємодії, утверджуючи свою потребу в реалізації особистісних цінностей і власних світоглядних позицій.

Перспективи подальших наукових розвідок убачаємо в розкритті синтезу різних наукових підходів до громадянського виховання молоді, що дасть змогу глибше зрозуміти виховний процес, його витoki, шляхи й методи реалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баль А. Середовищний підхід у вихованні особистості / Альона Баль // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. – Вип. 50. – 2014. – С. 156–161.
2. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. – Кн. 1 : Особистісно орієнтований підхід : теоретико-технологічні засади / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 280 с.
3. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. – Кн. 2 : Особистісно орієнтований підхід : науково-практичні засади / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 344 с.
4. Вербицька П. В. Сучасні підходи до підготовки молоді до життєдіяльності в умовах інформаційного суспільства / Поліна Вербицька // Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та ВНЗ : збірник наукових праць. Ч. 1. – Рівне, 2008. – С. 92–99.
5. Горбатенко В. П. Громадянська освіта як чинник гуманізації суспільства / Володимир Горбатенко // Доба. – 2002. – № 3. – С. 2–5.
6. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності : проект / [наук. творч. колектив : О. В. Сухомлинська (наук. кер.) та ін.] // Шлях освіти. – 2000. – № 3. – С. 7–13.
7. Лавриченко Н. М. Педагогіка соціалізації : європейські абрисы / Наталія Лавриченко. – Київ : ВіРА ІНСАЙТ, 2000. – 444 с.
8. Москаленко В. В. Проблема виховання в контексті соціалізації особистості / Валентина Москаленко // Соціальна психологія. – 2005. – № 2 ; 3. – С. 3–17 ; 20–32.
9. Пометун О. І. Формування громадянської компетентності : погляд з позиції сучасної педагогічної науки / Олена Пометун // Вісник програм шкільних обмінів. – 2005. – Вип. 23. – С. 18–20.
10. Приходченко К. Середовищний підхід до навчання та виховання молоді / К. Приходченко // Шлях освіти. – 2010. – № 3. – С. 22–27.
11. Приходченко К. Підхід до організації навчально-виховного процесу з погляду середовища : теоретичний аспект / К. Приходченко // Педагогіка і психологія. – 2011. – № 3. – С. 17–31.
12. Пустовіт Г. П. Діяльнісний підхід у навчанні особистості в позашкільному закладі : психологічний аспект / Григорій Пустовіт // Рідна школа. – 2007. – № 11/12. – С. 3–6.

РЕЗЮМЕ

Бабкина М. Научные подходы к организации процесса гражданского воспитания молодёжи.

В статье рассмотрены приоритетные научные подходы к организации процесса гражданского воспитания молодёжи. Отмечено, что применение этих подходов обеспечит воспитание гражданина-патриота, которому свойственны моральная и правовая культура, гражданская зрелость и самосознание, который уважает историко-культурное наследие своего народа, приобщается к активной гражданской деятельности и социальному взаимодействию, утверждает свою потребность в реализации личностных ценностей и собственной мировоззренческой позиции.

Ключевые слова: гражданское воспитание, научный подход, гражданская зрелость, гражданская компетентность, гражданская активность, социальная среда, социальное взаимодействие, историко-культурное наследие.

SUMMARY

Babkina M. Scientific approaches to civic education process of young people.

The priority scientific approaches to civic education process of young people are considered in the article. It has been underlined that the political, economic and social changes, which are taking place at present in Ukraine, require a new type of citizen – competent, with high levels of moral qualities, that can acquire the necessary skills of civic activity and social interaction, participation in solving socially important problems of their own community and country. The successful organization of the process of civic education of youth requires compliance with scientific approaches (concrete historical, cultural-knowledge, activity, personally-oriented, competence, environmental and system).

It has been analyzed that the scientific approaches are directed at solving urgent problems of civic education through the use of historical and cultural heritage; on the need for total formation of civil qualities, values, civic competence of youth by involving them in activities in the social environment; on realization that interests, needs, opportunities, rights and sovereignty of the personality are at the center of educational process; on formation of a special consideration of the whole multilevel, interdependent process in its constant development.

It has been emphasized that the compliance with these approaches provides training of a citizen-patriot, who is inherent in the moral and legal culture, civic maturity and self-awareness, who respects the historical and cultural heritage of his nation, is involved in civic activity and social interaction, confirming his need for realization of personal values and his personal world view.

The article studies the problem of the forming of the citizen in the social environment. The young personality must possess certain qualities, knowledge, abilities, and skills, acquire social experience, act actively and cooperate in the social environment, he/she must be able to solve effectively the various problems of his own community.

Consequently, it can be argued, that the present situation in Ukraine is a necessity for the formation on the younger generation not only awareness of democratic changes taking place in society, but also their active involvement in these changes.

Key words: civic education, scientific approach, civic maturity, civic competence, civic activity, social environment, social interaction, historical and cultural heritage.